

Skrivelse till justitieministern angående Justitiekanslerns rättssäkerhetsprojekt

Beslutsdatum 2006-12-21
Diarienummer 5953-06-22

Rättssäkerheten i brottmålsprocessen

Sammanfattning av skrivelsen

I denna skrivelse lämnar Justitiekanslern sina förslag med anledning av det rättssäkerhetsprojekt som under tiden september 2004 – juni 2006 har bedrivits av en särskild projektgrupp hos myndigheten och som har redovisats av gruppen till Justitiekanslern genom den bifogade rapporten Felaktigt dömda, bilaga 1 (bilagorna uteslutna här).

Justitiekanslern föreslår

att regeringen, på grundval av den genomgång som görs i rapporten Felaktigt dömda, låter utreda frågan hur förundersökningarnas kvalitet bäst kan säkerställas och – för det fall domstolarnas ansvar bedöms bära förändras jämfört med vad som uttalades i prop. 1986/87:89 – hur rättssäkerheten i dömandet skall garanteras i sådana fall där det finns luckor i utredningen,

att regeringen låter utreda frågan om mål angående grova brott bör handläggas i särskilt kvalificerade former med särskilda krav på förfarandets grundlighet och den tilltalades rättigheter,

och att regeringen låter utreda frågan om inrättande av en särskild ”resningsnämnd”.

Enligt Justitiekanslerns bedömning bör det överlämnas åt domstolarna och berörda myndigheter att i övrigt genomföra de förändringar som de bedömer motiverade med anledning av rapporten Felaktigt dömda.

Justitiekanslern avser att även fortsättningsvis granska rättssäkerheten i brottmålsprocessen genom att på olika sätt följa Polisens och åklagarnas arbete, liksom domstolarnas dömande i den mån det kan ske utan att deras självständighet träds för när.

1 Bakgrund

Den 18 maj 2001 frikändes YA efter resning. Han hade då avtjänat drygt två år och tre månader i fängelse, dömd för mord till fängelse på livstid. Ungefär ett år senare, den 25 maj 2002, frikändes den likaledes för mord livstidsdömd JR efter resning. R hade avtjänat drygt åtta år i fängelse innan han frigavs.

Sedan 1950 hade det inte tidigare förekommit i Sverige att livstidsdömda personer frikänts efter resning.

Justitiekanslern bedömde att de nämnda båda fallen borde föranleda en granskning av rättssäkerheten i brottmålsprocessen. Efter kontakter med Justitiedepartementets ledning, som välkomnade ett initiativ i saken, beslöt Justitiekanslern den 26 maj 2004 att starta ett tillsynsprojekt om rättssäkerheten i brottmål (se bilaga 2). En undersökning skulle göras av om det straffprocessuella förfarandet fungerar som lagstiftaren har avsett, eller om det finns brister. Undersökningen skulle ta sin utgångspunkt i avslutade brottmål där personer hade frikänts efter att först ha dömts för brott genom en dom som vunnit laga kraft.

För arbetet tillsattes en projektgrupp under ledning av professor HGA. I gruppen ingick också hovrättsassessorerna FM och KPG samt jur. kand. JV, alla anställda hos Justitiekanslern. JV anställdes som sekreterare i projektet och arbetade på heltid med detta, medan övriga arbetade med uppdraget vid sidan om sina ordinarie sysslor. Projektgruppens arbete kom igång i september 2004.

För en redovisning av hur gruppen lade upp sitt arbete hänvisas till Del 1, kapitel 1, i rapporten.

Projektgruppen överlämnade rapporten *Felaktigt dömda* (bilaga 1) till Justitiekanslern den 7 juni 2006. Rapporten består av tre delar. *Del 1* (113 sidor) innehåller en Bakgrund med ett kapitel om Rättssäkerhet, ett om Bevisprövning i brottmål och ett om Resningsinstitutet inkl. tabeller med resningsstatistik för tiden 1950 – 2005. *Del 2* (296 sidor) upptar en beskrivning och analys av elva olika fall där personer dömts till fängelse i tre år eller mer och sedan frikänts efter resning. Fallen hänför sig till åren 1990 – 2005. Under åren 1950 – 1989 hade endast två motsvarande fall förekommit. *Del 3* (68 sidor) innehåller en Diskussion och slutsatser med vissa förslag.

Rapportens slutsatser och förslag återges i sammanfattning i det följande avsnittet.

2 Sammanfattning av rapportens slutsatser och förslag

2.1 Slutsatser inkl. vissa noteringar och bedömningar

Här återges rapportens sammanfattande slutsatser, inklusive vissa noteringar och bedömningar. De har formulerats och ordnats något annorlunda här jämfört med rapporten, där de återfinns på s. 430 f., 464 och 468 f. Slutsatserna och bedömningarna baseras på de elva fall som gruppen har granskat.

1. Det finns *ingen statistik* avseende resningsansökningar och resningar. Detta försvårar uppföljningen av mål som kan ha hanterats felaktigt.

2. Resningar som leder till att den dömda frikänns efter att först ha dömts för grova brott förekom i stort sett inte före 1990 men har sedan *ökat kraftigt i antal*.

3. I de fall som granskats har *brotsutredningen* i stort sett genomgående varit bristfällig. I sexualbrottsmålen (8 av de 11 granskade) har förhören i många fall inte genomförts på ett godtagbart sätt.

4. Kravet på *rättvis rättegång* har i flera fall inte tillgodosetts; den tilltalade har inte blivit juste behandlad.
5. Kravet på att ett brottspåstående i *gärningsbeskrivningen* skall konkretiseras till tid och plats tycks ha eftergivits i praxis utan sanktion av lagstiftaren.
6. Fällande domar har grundats på ett *ofullständigt underlag* och utan att domstolen har tagit det ansvar för utredningen som lagstiftaren tycks ha avsett att den skall ha.
7. Domstolarna har inte utsatt *målsägandeberättelserna* i sexualbrottsmålen för en tillräckligt ingående granskning och bl.a. inte tagit hänsyn till de varningssignaler som har funnits.
8. *Brister med anknytning till sakkunnigbevisning* förekommer i samtliga sexualbrottsmål, om man i detta räknar in vittnesmål som domstolarna använt för att bedöma målsägandenas trovärdighet.
9. Det finns skäl att varna för den praxis som har utvecklats angående *trovärdighetsbedömningar*. Det kan starkt ifrågasättas om det går att göra så tillförlitliga trovärdighetsbedömningar att de ensamma kan läggas till grund för fällande domar. Högsta domstolens rättsbildning på området har enligt gruppens bedömning haft betydelse för de felaktiga domar som gruppen har granskat.
10. Det förekommer flera exempel på *spekulativa bedömningsgrunder* i de undersökta domarna, alltså att domstolens ställningstaganden har grundats på subjektiva föreställningar om verkligheten hos de domare som dömt.
11. Gruppen har i samtliga elva fall *bedömt att den ursprungliga bevisvärderingen var felaktig*, dock med tvekan i två av fallen (nr 1 och 8). I merparten av fallen kan man i den nya, friande domen finna stöd för bedömningen att den ursprungliga domen varit felaktig.
12. Beträffande alla sexualbrottsmålen (8 av de 11 granskade fallen) konstaterar gruppen att det *saknas kvarstående brottsmisstankar*.
13. *I tre ärenden borde resning ha beviljats*, enligt projektgruppen, redan på grundval av den första resningsansökan. De omständigheter som låg till grund för senare resningsbeslut förelåg redan vid det första tillfället.
14. *Rättssäkerheten i resningsförfarandet* är mindre god genom att den resningsgrund som oftast tillämpas (den s.k. tilläggsregeln) har karaktär av generalklausul. Enligt rapporten behövs ändå en bestämmelse av det slaget.
15. Det finns brister i *handläggningen och utredningen* i resningsärenden.

2.2 Projektgruppens förslag

Gruppens förslag finns i sammanfattning på s. 468 f. Här återges de något omformulerade och förkortade.

1. En diskussion bör föras om *den fria bevisvärderingens princip* och hur väl den svarar mot rättssäkerhetens krav.

2. *Högsta domstolen bör förtydliga* de krav som bör ställas på bevisvärderingen i trovärdighetsmål. Om inte sättet att utföra bevisvärderingen stramas upp är risken för fler felaktiga domar påtaglig.

3. Lagstiftaren bör överväga *om samma beviskrav skall ställas i alla brottmål*, eller om det skall accepteras att beviskraven ibland sänks för att tillmötesgå anspråk på att vissa slags brott skall kunna beivras i större grad än som annars skulle kunna ske. (Därvid bör från principiell etisk synpunkt erinras om principen att ingen människa får göras till medel, oavsett vilken högre nytta som kan uppnås.)

4. Vikten av *kravet att domstolen skall kvalitetssäkra utredningen* bör inskräpas, liksom detta kravs betydelse för rättssäkerheten.

5. Det bör övervägas om *mål angående grova brott* skall handläggas i kvalificerade former, där särskilda krav ställs på förfarandets grundlighet och den tilltalades rättigheter.

6. *Resningsförfarandet bör reformeras*. Det bör införas ett system där en fristående instans tar ställning till resningsansökan och i första hand avgör om ansökan bör föranleda utredningsåtgärder eller inte. Eventuella utredningsåtgärder bör vidtas av en annan polismyndighet än den som varit engagerad i den ursprungliga förundersökningen. Beslut om resning bör även fortsättningsvis fattas av domstol. Riksåklagaren bör ha ställning av part i resningsprocessen.

3 Seminarier m.m. för diskussion om rapporten

Rapporten överlämnades som sagt till Justitiekanslern den 7 juni 2006. Den trycktes i 1000 exemplar och har funnits till försäljning genom förlaget (eddy.se ab), hos detaljister och genom Justitiekanslern. Myndigheten har också distribuerat ett ganska stort antal exemplar utan kostnad till olika intressenter.

Under hösten har Justitiekanslern anordnat två seminarier för diskussion om rapporten, ett den 31 oktober med ca 70 deltagare och ett den 3 november med ca 20 deltagare. Det första seminariet innehöll förberedda anföranden av åtta personer och synpunkter från golvet. Det andra var ett rundabordsseminarium med ett inledningsanförande. Moderator vid båda seminarierna var landshövdingen MS.

Program och deltagarlistor för de båda seminarierna bifogas som [bilaga 3](#).

Minnesanteckningar från seminariet den 31 oktober är [bilaga 4](#), och minnesanteckningar från seminariet den 3 november är [bilaga 5](#).

Rapporten har också redovisats eller diskuterats vid många andra seminarier och möten under hösten. Jag själv har deltagit vid fyra sådana tillfällen, projektgruppens ordförande HGA vid ca tio. Ett av seminarierna – i Lund den 2 november, anordnat av Lunds domarakademi – kommer att redovisas i bokform under våren 2007.

Vidare har det förekommit en del debatt i tidskrifter och tidningar. Beträffande tidskriftsdebatten hänvisas till Svensk Juristtidning 2006 s. 977 f. (TC), s. 988 f. (HGA) och s. 991 f. (GL) samt till Juridisk Tidskrift 2006/07 s. 241 f. (CD). Debatten kommer att fortsätta, i varje fall i Juridisk Tidskrift.

Av debattartiklar med anknytning till rapporten i dagstidningar kan nämnas följande. Artiklarna – inkl. en ledare – bifogas som bilaga 6.

Dagens Nyheter 23.5.06 (FW)

Dagens Nyheter 10.6.06 (SL, AS, BT)

Dagens Nyheter 14.6.06 (GL)

Dagens Nyheter 26.6.06 (ledare)

Svenska Dagbladet 16.10.06 (GL)

Svenska Dagbladet 21.10.06 (LH)

Svenska Dagbladet 24.10.06 (HGA, GL)

GöteborgsPosten 10.12.06 (SEA)

GöteborgsPosten 15.12.06 (GL)

Dagens Nyheter 20.12.06 (ML, CD, IN)

Genom den granskning och den debatt som sålunda har förekommit under hösten har rapporten utsatts för en beredningsprocess som har inneburit ett slags remissförfarande. Processen har inte avkastat några skriftliga yttranden – vid sidan om några skrivelser som finns tillgängliga i Justitiekanslerns akt – och kan därmed inte jämföras med de remissförfaranden som utredningsbetänkanden och departementspromemorior normalt blir föremål för. Men förfarandet har å andra sidan medfört en i många stycken fruktbar debatt där synpunkter har kunnat brytas mot varandra. Debatten fortsätter, men Justitiekanslern bedömer sig nu ha fått ett tillräckligt gott underlag för att kunna överlämna rapporten med egna övervägda synpunkter och förslag. Det som har kommit fram under beredningsprocessen har beaktats, men jag bifogar minnesanteckningar och artiklar, enligt ovan, för att ytterligare möjliggöra hänsyn till de kritiska synpunkter som har framförts.

Det huvudsakliga intrycket av den diskussion som har förekommit är att rapporten har blivit mycket väl mottagen. Många har berömt projektgruppen för ett noggrant och skickligt arbete och nästan genomgående har man framhållit rapportens stora värde för åstadkommande av förbättringar av rättssäkerheten i brottmålsprocessen. Kritiska synpunkter har funnits och finns, se särskilt TC:s och CD:s ovannämnda tidskriftsartiklar. Min bedömning är att deras invändningar i allt väsentligt saknar bärkraft, men jag får därvidlag anses vara part i målet.

Den diskussion som har förekommit vid de större seminarierna har, enligt min uppfattning, varit genomgående av mycket hög kvalitet. De flesta av de problem som rapporten pekar på har blivit föremål för en mycket seriös och konstruktiv diskussion. Jag hänvisar till minnesanteckningarna från Justitiekanslerns seminarier (bilagorna 4 och 5). Den nämnda boken från Lunds domar akademi torde också komma att innehålla en hel del av värde.

Nedan redovisar jag mina överväganden, varvid jag framför allt koncentrerar uppmärksamheten till de tre frågor som föranleder förslag från Justitiekanslern till åtgärder av

lagstiftaren. Det gäller frågan *hur förundersökningarnas kvalitet bäst kan säkerställas och domstolarnas eventuella ansvar* för detta (avsnitt 4.4), frågan *om mål angående grova brott bör handläggas i särskilt kvalificerade former* med särskilda krav på förfarandets grundlighet och den tilltalades rättigheter (4.6), och frågan om resningsförfarandet, särskilt frågan *om det bör inrättas av en särskild "resningsnämnd"* (4.7).

4 Justitiekanslerns överväganden

4.1 Inledande och allmänna överväganden

Enligt min uppfattning har projektgruppen gjort en mycket kvalificerad genomgång av de resningsfall som man har undersökt närmare och som ligger till grund för bedömningarna, slutsatserna och förslagen. Urvalet överensstämmer med direktiven för uppdraget och är även i övrigt välöversvägt. Bakgrundsteckningen är i sig mycket värdefull och ger dessutom en god grund för diskussionen kring de granskade fallen. Detta omdöme gäller såväl kapitlen om rättssäkerhet och bevisprövning som genomgången av resningsinstitutet och resningsstatistiken. För den som vill tänka framåt i fråga om resningsprocessen hade en genomgång av vissa andra länders system varit av värde, kanske främst Norges och Englands. Någon sådan genomgång har gruppen inte hunnit göra.

Den kritik som framförs i rapporten mot framför allt domstolarna men även åklagarna framstår, enligt min mening, nästan genomgående som välgrundad. Vissa kritiker har menat att projektgruppen i alltför hög grad har utnyttjat det övertag som finns för den som bedömer ett fall i efterhand. Och flera har ansett att gruppen har dragit för långtgående slutsatser när man karakteriserat flera av domarna som felaktiga. Jag ställer mig i huvudsak bakom rapportens bedömningar, men var och en som vill försöka bilda sig en uppfattning bör nog själv granska fallbeskrivningarna och bedöma hållfastheten i slutsatserna. Därvidlag kan man ha nytta av att parallellt läsa de kritiska synpunkter som CD för fram i den nämnda artikeln i Juridisk Tidskrift (2006/07 s. 241 f.).

Jag redovisar kortfattat i avsnitten nedan mina överväganden i de olika delfrågorna. Redan här vill jag dock säga att jag i stor utsträckning instämmer i rapportens slutsatser. Att granskningen har ådagalagt betydande brister i brottmålsprocessen står klart. Det betyder inte alls att rättssäkerheten i brottmålsprocessen genomgående är dålig. Det finns i själva verket ingen som helst anledning att dra en sådan slutsats. Men resultatet av projektgruppens genomgång måste sägas ge stöd för följande bedömning: *I omfattande mål med ett komplicerat bevisläge finns inte alltid tillräckliga garantier för rättssäkerheten. Ibland är bristerna mycket allvarliga.*

I någon mån får resningsstatistiken också anses tala för sig själv. Under de senaste 15 åren har elva personer som dömts till tre års fängelse eller mer frikänts efter resning. Under åren 1950-89 förekom två sådana fall. Två fall på 40 år har alltså blivit elva fall på 15 år. Det kan finnas naturliga förklaringar till detta, exempelvis att det under 1990-talet lagfördes ovanligt många fall av sexualbrott mot barn och att det fanns brister i förundersökningarna som i varje fall delvis torde ha rättats till på 2000-talet. Men statistiken måste ändå stämma till allvarlig eftertanke.

Enligt min mening är det angeläget att åtgärder vidtas för att förstärka rättssäkerheten i brottmålsprocessen. Mycket av förbättringsarbetet kan göras hos domstolarna och myndigheterna. Men också lagstiftaren måste ta problemet på största allvar.

Självfallet är det inte bara rättssäkerhetsaspekter som skall beaktas när man vidtar åtgärder för att höja kvaliteten i rättsväsendet. Justitiekanslern är mycket medveten om de svårigheter som finns i lagföringen när det gäller vissa slags brott. Det gäller inte minst sexualbrott mot barn, en brottstyp som måste prioriteras med stor kraft men där domstolarna ibland ställs inför utomordentligt svåra bedömningar. Det är angeläget att de åtgärder som måste vidtas för att stärka rättssäkerheten åtföljs av förstärkningar i det brottsbeivrande arbetet. Inte minst viktigt är det därvid att kvaliteten i förundersökningarna kan garanteras, särskild i utredningarnas ofta utomordentligt känsliga inledningsskede. Detta är för övrigt en uppfattning som väldigt många har uttalat i den beredningsprocess som har pågått under hösten.

4.2 Fel och brister

Rapporten innehåller som sagt en genomgång av elva olika fall där personer har dömts till fängelse i tre år eller mer men sedermera frikänts efter resning (kapitlen 6 – 15). Varje sådant kapitel avslutas med en diskussion där projektgruppen bl.a. redovisar sina bedömningar av vilka fel, brister och missförhållanden som har förekommit i de olika fallen. Kritiker har menat bl.a. att den som inte har varit med vid huvudförhandlingen i målet inte kan göra någon rättvisande bedömning. Framför allt kan inte en sådan person, enligt kritikerna, bedöma om en dom är ”felaktig” eller inte.

Jag menar att projektgruppens redovisning klargör att gruppen har insett svårigheterna med en granskning i efterhand (avsnitten 5.2 och 17.3). Man konstaterar sålunda att det finns åtskilligt utrymme i flera av fallen för omständigheter hänförliga till huvudförhandlingen som kan ha påverkat domstolarna att bifalla åtalet, fastän sådana omständigheter inte har redovisats – eller i varje fall inte fullt ut har redovisats – i domskälen. Som konstateras i rapporten är dock domstolarna skyldiga att redovisa vad de grundar en fällande dom på. Om t.ex. kroppsspråk och osäkra svar har haft betydelse för bedömningen att personen är skyldig, skall detta därför redovisas. Det är ett centralt rättssäkerhetskrav.

Jag menar att den kritik som framförs i rapporten beträffande de olika fallen är i allt väsentligt berättigad.

I kapitel 18 redovisas de fel, brister och missförhållanden som projektgruppen har funnit vid genomgången av de elva fallen. Man pekar därvid framför allt på följande.

Brottsutredningen (avsnitt 18.2) hade i stort sett genomgående varit bristfällig. I sexualbrottsmålen hade förhören i många fall inte genomförts på ett godtagbart sätt. I sexualbrottsmålen hade målsägandeberättelsen inte kontrollerats eller kvalitetssäkrats. Och man sökte i alltför liten utsträckning efter alternativa förklaringar till brottsypotesen.

Kravet på *rättvis rättegång* (avsnitt 18.10) hade i flera fall inte tillgodosetts (jfr artikel 6 i Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna). Åklagaren hade exempelvis inte tillgodosett rimliga krav på kompletteringar som den misstänkte framfört önskemål om. Domstolarna avtog yrkanden om editionsförelägganden och kompletterande sakkunnigutlåtanden som senare visade sig viktiga. Brottsutredningen genomfördes på ett ensidigt sätt, och den misstänkte blev i olika hänseenden inte juste behandlad.

Lagens krav att ett brottspåstående i *gärningsbeskrivningen* skall konkretiseras till tid och plats hade ofta inte upprätthållits på ett godtagbart sätt (avsnitt 18.3). Gärningsbeskrivningen

fyller en viktig rättssäkerhetsfunktion, då den anger ramen för vad domstolen skall och får pröva. Ju mer oprecis den är, desto svårare är det för den tilltalade att veta vad han anklagas för, och desto svårare har han att försvara sig. Domstolarna godtog i flera fall påtagligt vaga gärningsbeskrivningar.

Domarna hade i flera fall grundats på ett *ofullständigt underlag* och utan att domstolen hade tagit det ansvar för utredningen som lagstiftaren enligt bedömningen i rapporten har avsett att domstolen skall ha (avsnitt 18.4). I så gott som alla granskade fall fanns det alternativa händelseförlopp eller förklaringar som borde ha blivit utredda. – Frågan om domstolens ansvar för utredningens kvalitet är mycket kontroversiell. Den behandlas i avsnitt 4.4 nedan.

Domstolarna hade vidare inte utsatt *målsägandeberättelserna* i sexualbrottsmålen för en tillräckligt ingående granskning och bl.a. inte tagit hänsyn till de varningssignaler som ofta fanns (avsnitt 18.5). En granskning av dessa berättelser bör innefatta bl.a. frågan om hur uppgifterna om övergrepp har kommit fram, förekomsten av detaljer, om uppgifterna låter sig väl förena med vad som i övrigt är känt och vilka kontrollmöjligheter som uppgifterna medger. Varningssignaler kan vara exempelvis att uppgifterna kan ha vuxit fram eller förvanskats i en interaktion mellan brottsoffret (särskilt om det rör sig om ett barn) och dess omgivning, liksom att förhör har innefattat ledande frågor och annan liknande påverkan.

Bristar med anknytning till sakkunnigbevisning förekom i samtliga sexualbrottsmål (avsnitt 18.7). Det gällde inte minst bedömningen av vittnesmål som domstolarna använde för att bedöma målsägandenas trovärdighet. Det förekom exempelvis att behandlande psykologer förordnades till rättens sakkunniga, liksom att läkare och psykologer utan erfarenhet av patienter som varit utsatta för sexuella övergrepp uttalade sig med stor säkerhet om de framförda anklagelsernas trovärdighet, och fick avgörande betydelse.

Domstolarna ansåg sig i hög grad kunna förlita sig på sina egna *trovärdighetsbedömningar*, utan att i tillräcklig grad kontrollera bedömningen mot kända fakta eller fakta som var möjliga att få kunskap om (avsnitt 18.6 och 20.2). Det visade sig i flera fall att dessa bedömningar inte alls höll måttet.

Det förekom slutligen åtskilliga exempel på det som i rapporten kallas *spekulativa bedömningsgrunder* (avsnitt 18.6). Domstolens ställningstaganden hade sålunda i många fall grundats på domarnas subjektiva föreställningar om verkligheten. I rapporten talas om ”domarhybris”, ett uttryck som mött kritik under beredningsprocessen men som faktiskt tycks befogat. Särskilt när det gäller sexualbrottsmålen ansåg sig i flera fall domare veta hur offer agerar, uttalar sig och ändrar sig just som en följd av vad de har varit utsatta för. Här finns enligt min mening flera upprörande exempel där intrycket nästan är att domstolen har letat efter möjligheter att hjälpa åklagaren på traven för att uppnå en fällande dom.

4.3 Ansvar

Det råder knappast något tvivel om att *domstolarna* har ett ansvar för att man

- godtar alltför vaga gärningsbeskrivningar
- inte utsätter målsägandeberättelser för tillräcklig granskning
- godtar bristfällig sakkunnigbevisning

- gör felaktiga trovärdighetsbedömningar, och
- använder spekulativa bedömningsgrunder.

Och på motsvarande sätt råder det knappast något tvivel om att *åklagarna* har ett ansvar för luckor i brottsutredningar och brister i objektiviteten under utredningen.

Vad som är kontroversiellt är framför allt i vilken mån även domstolen har ett ansvar för att brottsutredningen är ofullständig. Detta hävdar rapporten, och man gör det med hänvisning till förarbetsuttalanden. I nästa avsnitt behandlas denna fråga närmare.

En fråga som har diskuterats en hel del under beredningsprocessen är också vilket ansvar *försvaren* har för brister i processen, särskilt när det gäller brottsutredningen. Inte minst advokaterna själva synes vilja ta ett betydande sådant ansvar. Men det är svårt att komma ifrån, enligt min uppfattning, att rättssäkerheten aldrig kan tillåtas bli beroende av att försvararen sköter sitt uppdrag på ett bra sätt. Domstolen måste vara en garant för rättssäkerheten, och om försvararen inte motsvarar kraven har domstolen en plikt att observera denna brist och se till att den inte leder till en felaktig fällande dom.

Från domarhåll har man under höstens beredningsprocess flera gånger uttalat att rapporten i alltför hög grad sätter fokus på domarna och deras insatser i processen, fastän det som brister ofta är Polisens och åklagarnas arbete med brottsutredningen. För min del har jag svårt att stämma in i denna kritik. Domstolarna har det slutliga ansvaret för rättssäkerheten i brottmålsprocessen. De kan aldrig skylla ifrån sig på Polis och åklagare, eller för den delen på försvararen, om en person blir felaktigt dömd.

4.4 Utredningskravet i brottmål

Den fråga som har blivit föremål för den utan jämförelse mest ingående diskussionen vid höstens seminarier är den om domstolarna har något ansvar för brottsutredningarnas kvalitet och fullständighet. Och det är också här som rapporten har fått mest kritik.

Enligt rapporten har domstolarna ett ansvar för luckor i brottsutredningen. Detta är inte något som rapportförfattarna har kommit på själva, utan man hänvisar till lagförarbetena. Man hänför sig därvid dels till uttalanden av processlagberedningen från 1938 ("I vida högre grad än i tvistemål är rätten i brottmål ansvarig för att utredningen blir fullständig", SOU 1938:44 s. 479), dels till uttalanden i prop. 1986/87:89. De sistnämnda uttalandena låg till grund bl.a. för lagstiftarens ståndpunkt att domstolen även framdeles borde få tillgång till förundersökningsprotokollet, fastän Rättegångsutredningen hade föreslagit motsatsen.

"Att rätten skall få tillgång till dessa handlingar brukar motiveras dels med att rätten behöver handlingarna för att kunna bedöma vilka åtgärder som skall vidtas före huvudförhandlingen och dels med att rätten behöver kontrollera att förundersökningen inte är bristfällig i något avseende. (s. 99)

[...]

I de flesta fall räcker det [...] med att rätten när åtalet väcks gör en översiktlig kontroll över vad som förevarit under förundersökningen och sedan sätter ut målet direkt till huvudförhandling och därvid kallar de personer som skall höras i enlighet med vad parterna begärt. I mer komplicerade brottmål kan det [...] behövas andra förberedelseåtgärder från rättens sida när det gäller ansvarsfrågan. (s. 108 f.)

[...]

Jag vill för min del rent allmänt uttala att processledning till förmån för den tilltalade principiellt sett är avsevärt mindre betänkligt än processledning till förmån för åklagaren, särskilt som rätten ändå kan frikänna den tilltalade på en grund som denne inte åberopat. Med hänsyn till att rätten har det slutliga ansvaret för att ett brottmål blir tillräckligt utrett kan det inte heller undvikas att rätten tar initiativ för att undanröja någon oklarhet utan att i förväg säkert kunna bedöma till vilken parts förmån eller nackdel initiativet visar sig bli. (s. 109 f.)”

Kritikerna har menat att projektgruppen drar alltför långtgående slutsatser av dessa och andra uttalanden. Och man har framhållit att det i dag, med den arbetsbelastning som domstolarna har, är i praktiken omöjligt att lägga något ansvar för utredningarnas kvalitet och fullständighet på domstolarna. Om detta har domare, åklagare och advokater varit så gott som eniga under höstens beredningsprocess.

I rapporten har man pekat på det rättssäkerhetsproblem som ligger i att domstolarna har bortsett från utredningsbrister och varit benägna att tolka sådana till åklagarnas fördel. Denna observation har inte mött några invändningar i och för sig. Men många har häremot uttalat att utredningsbrister egentligen inte är något rättssäkerhetsproblem, eftersom de i princip skall leda till att åtalet ogillas. Och flera har menat att just detta är lösningen på problemet.

För min del har jag svårt att tycka att detta kan vara en godtagbar lösning. Dels möter den, tror jag, alltför stort psykologiskt motstånd för att verkligen kunna fungera, och dels leder den alltför ofta till oriktiga friande domar. Antag t.ex. att en domare observerar i förundersökningsprotokollet att ett vittne har sagt något som kan tala till den tilltalades favör. Hur agerar då domaren om vittnet inte hörs vid huvudförhandlingen och om uttalandet under förundersökningen inte alls berörs? Skall den tilltalade frikännas på grund av den lilla osäkerhet som kan finnas på grund av luckan i utredningen? Det är knappast en acceptabel utväg.

Till detta kommer att det inte är möjligt att låta en utredningsbrist leda till frikännande dom om utredningsbristen är dold, vilket inte sällan är fallet. Åklagaren presenterar materialet ur sin synvinkel, och om domstolen inte tar del av förundersökningsprotokollet kan det finnas motsägelser och brister som aldrig kommer fram.

Det står klart att lagstiftaren så sent som 1986 uttalade sig om domstolarnas ansvar för brottsutredningarna på ett sätt som dagens domare inte är beredda att acceptera. Det innebär enligt min mening att saken måste utredas på nytt. För min del lutar jag – till skillnad från rapporten – närmast åt att det är praktiskt ogörligt att ge domstolarna det ansvar för brottsutredningarna som lagstiftaren synes ha tänkt sig. Men i så fall måste det klargöras hur domstolarna skall förhålla sig till utredningsbrister. En tänkbar möjlighet är att domstolarna åläggs att reagera när de upptäcker någon brist, men inte annars. Möjligt vore kanske också att på något sätt ålägga domstolarna att i sina domskäl överväga andra möjliga scenarion än det som åklagaren har presenterat. I så fall kunde man kanske förstärka domstolens granskning av utredningen utan att domstolen för den skull behöver ta ett eget ansvar för dess kvalitet.

I alla händelser måste enligt min mening rapportens observation, att domstolarna ibland har en tendens att fylla i utredningsluckor till åklagarens fördel, föranleda lagstiftaren att överväga hur en sådan fara för rättssäkerheten kan åtgärdas.

Justitiekanslern föreslår att regeringen, på grundval av den genomgång som görs i rapporten, låter utreda frågan hur förundersökningarnas kvalitet bäst kan säkerställas och – för det fall domstolarnas ansvar bedöms böra förändras jämfört med vad som uttalades i prop. 1986/87:89 – hur rättssäkerheten i dömandet skall garanteras i sådana fall där det finns luckor i utredningen.

4.5 Bevisvärderingen

I rapporten har man funnit problem när det gäller bevisvärderingen. Och det föreslås att en diskussion förs om *den fria bevisvärderingens princip* och hur väl den svarar mot rättssäkerhetens krav. Det sägs också att *Högsta domstolen bör förtydliga* de krav som bör ställas på bevisvärderingen i trovärdighetsmål. Enligt den bedömning som görs i rapporten är risken för fler felaktiga domar påtaglig om inte sättet att utföra bevisvärderingen stramas upp.

I rapporten föreslås också att lagstiftaren skall överväga *om samma beviskrav skall ställas i alla brottmål*, eller om det skall accepteras att beviskraven ibland sänks för att tillmötesgå anspråk på att vissa slags brott skall kunna beivras i större grad än som annars skulle kunna ske.

Enligt Justitiekanslerns mening bör det överlämnas åt domstolarna att vidta de åtgärder som de bedömer motiverade med anledning av det som sägs i rapporten. Det är knappast en acceptabel väg att genom lagstiftning sänka beviskraven i vissa mål. I praktiken tycks detta vara vad som i viss mån har skett, fast i rättstillämpningen. Det är förståeligt med hänsyn till det dilemma som domstolen kan stå inför när den är övertygad om den tilltalades skuld men bevisningen inte räcker. Men icke desto mindre är det oacceptabelt. Vägen till godtagbara fällande domar går inte över sänkta beviskrav utan över en högre kvalitet i brottsutredningarna.

4.6 Särskilda regler i mål om grova brott

I rapporten sägs att det bör övervägas att införa regler som innebär att grova brott skall handläggas i särskilt kvalificerade former, där särskilda krav ställs på förfarandets grundlighet och den tilltalades rättigheter. Det konstateras därvid att lagstiftaren har gjort en del för att rationalisera handläggningen av enklare brottmål under utredningsstadiet men just inget för att åstadkomma en till målets svårighetsgrad anpassad hantering i domstolen. Man menar att det finns anledning att framhålla och synliggöra sambandet mellan å ena sidan långa straff och höga anspråk på lagföring – som gäller för de grova brotten – och å andra sidan kostnaderna för rättssäkerheten.

Vad man tänker sig är att det för mål om grova brott uppställs särskilda krav i form av exempelvis obligatorisk förberedelse med kvalitetssäkring av utredningsmaterialet, förstärkt sammansättning av domstolen, tillgodoseende av den tilltalades yrkanden i olika avseenden och särskild advokatkompetens.

Denna fråga har knappast alls berörts under den beredning som skett under hösten, och det kan därför inte hävdas att förslaget har blivit granskat. Det har å andra sidan inte väckt några protester. Min bedömning är att det bör övervägas som ett av flera möjliga sätt att stärka rättssäkerheten i de mål där det får anses särskilt angeläget.

Justitiekanslern föreslår sålunda, med hänvisning till det resonemang som förs i rapporten (avsnitt 20.5), att regeringen låter utreda frågan om mål angående grova brott bör handläggas i särskilt kvalificerade former med särskilda krav på förfarandets grundlighet och den tilltalades rättigheter.

4.7 Resningsförfarandet

I rapporten föreslås att resningsförfarandet reformeras. Det bör enligt projektgruppen införas ett system där en fristående instans tar ställning till resningsansökan och i första hand avgör om ansökan bör föranleda utredningsåtgärder eller inte. Eventuella utredningsåtgärder bör, sägs det, vidtas av en annan polismyndighet än den som har varit engagerad i den ursprungliga förundersökningen.

Enligt förslaget i rapporten bör beslut om resning även fortsättningsvis fattas av domstol, och riksåklagaren bör ha ställning av part i resningsprocessen.

Andra länder har infört system av ungefär detta slag. Det gäller t.ex. Norge, England och Skottland. I Norge har man gått så långt att man har tillagt den särskilda ”resningskommissionen” makt att besluta om resning. Omprövningen av målet sker i domstol, men ofta blir den dömde frikänd efter ett mycket kort domstolsförfarande där åklagaren ger upp sin talan sedan resning beviljats.

Tanken på ett särskilt resningsorgan har inte väckt något motstånd att tala om vid höstens seminarier. Tvärtom har många – inkl. flera åklagare – uttalat sig positivt om förslaget. Vad som därvid framför allt bedömts tala för en förändring är att det är svårt för Åklagarmyndigheten att på ett för alla förtroendeingivande sätt fylla den roll som myndigheten har enligt gällande lag. När åklagaren en gång har fått framgång med sitt åtal är det inte lätt att se objektivt på frågan om nya omständigheter som den dömde för fram borde leda till en ny prövning.

I dag är den dömde hänvisad till att antingen själv ansöka om resning eller få riksåklagaren att göra det. Många gånger innebär detta att omständigheter och bevis som kan skapa tvivel om domens riktighet förblir outredda. Åklagarmyndigheten är – fullt begripligt – sällan särskilt benägen att finna tillräckliga skäl för nya utredningsåtgärder. Det innebär ofta att Högsta domstolen måste konstatera att det saknas skäl för resning utan att ha fått eventuella nya frågetecken utträtade. Detta framstår inte sällan som otillfredsställande.

Men även bortsett från detta måste det anses rimligt att den dömde inte skall behöva vara beroende av åklagaren för att få nya omständigheter och bevis utredda. Från dennes perspektiv måste det uppfattas som en stor fördel att i stället en oberoende instans kan ta sig an detta. Särskilt om man föreställer sig en person som faktiskt är felaktigt dömd är det lätt att förstå vikten av att ta hänsyn till dennes perspektiv.

Jag instämmer i denna del i allt väsentligt i rapportens överväganden.

Justitiekanslern föreslår att regeringen låter utreda frågan om inrättande av en särskild ”resningsnämnd”.

4.8 Övrigt

I rapporten noteras att det saknas statistik över resningsansökningar och beviljade resningar. Det konstateras att detta avsevärt försvårar uppföljningen av mål som kan ha hanterats felaktigt. Och det sägs att sådan statistik i fortsättningen måste föras på något sätt.

Justitiekanslern instämmer i detta. Det måste anses mycket angeläget att det görs möjligt att någorlunda enkelt följa upp i varje fall de mål där resning har beviljats.

5 Avslutning

Som har framgått fäster Justitiekanslern mycket stor vikt vid de resultat som har presenterats i rapporten Felaktigt dömda. Resultaten visar på tydliga brister i rättssäkerheten i vissa typer av brottmål. Det är brister som man inte kan slå sig till ro med om man månar om rättsstaten.

Justitiekanslern avser att även fortsättningsvis granska rättssäkerheten i brottmålsprocessen genom att på olika sätt följa Polisens och åklagarnas arbete, liksom domstolarnas dömande i den mån det kan ske utan att deras självständighet träds för när. Detta räcker dock inte. Åklagarna och domstolarna måste förstärka sitt arbete för rättssäkerheten. Lagstiftaren har sitt ansvar.

Göran Lambertz